

Harsányi Eszter (1979) régész, a Baden-Württembergi Tartományi Régészeti Múzeum munkatársa. Kutatási területe a római kori kerámiaművéség.

Igéző poharak

A trieri fekete bevonatos kerámia és utáinzatai Pannoniában

Harsányi Eszter

- Üdv, kocsmáros!
- Köszöntelek!
- Szomjas vagyok. Adj bort gyorsan, de a jóból ám! És töltsd tele a poharat!
- Igyál! Kérsz még? Adok.
- Töltsd meg újra! De most ne tégy bele olyan sok vizet, add inkább tisztán a bort!
- Tessék, itt van! Fizess és adok még!

A fenti beszélgetés akár egy modern westernfilmből is származhatna, eredete azonban jóval régebbre, a római korra nyúlik vissza. Valójában nem egy hiteles párbeszédéről van szó, hanem egy fiktív dialógusról, melynek egyes mondatai egy római kori edénycsoport felirataiból származnak. Ezeket az edényeket trieri igés poharaknak hívják. Nevüket eddigi egyetlen ismert gyártóhelyükről, leggyakoribb formájukról és a rajtuk található feliratokról kapták.

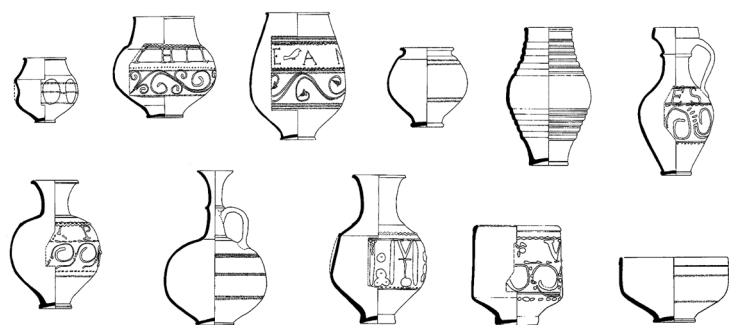
A fekete bevonatos trieri kerámia gyártása és jellemzői

A trieri fekete bevonatos kerámiák gyártása a Kr. u. 2. század második felében kezdődött a Gallia Belgica provinciában fekvő Augusta Treverorumban, azaz a mai Trier római kori elődjében. A városban a kerámiaipar hosszú és sikeres múltra tekinthetett vissza: már a Kr. u. 1. század elejétől kezdve gyártottak itt különféle bevonatos edényeket, terrakottákat, házikerámiát. A két leghíresebb trieri termék azonban a terra sigillaták és a trieri fekete bevonatos kerámiák csoportja volt. Ez utóbbi egyik speciálisan díszített típusa a trieri igés pohár (1. kép).

E kerámiafajta legfontosabb jellemzője a csengően keményre égett, vékony fal, illetve a fényesen, fémesen csillogó fekete felület, mely megjelenésében a görög vázákat borító fekete bevonathoz hasonlít. Az edények között szinte kizárólag boriváshoz

1. kép. Díszítetlen trieri edények és igés poharak (a szerző felvételei)

2. kép. A trieri fekete bevonatos kerámia legfontosabb formái (Symonds 1992 nyomán)

használt formákat (poharakat, csészéket, kancsókat, kannákat, keverőedényeket) találunk, de a gyártóhelyen és környékén előkerült néhány tányér, tál és fedő is, amelyek ugyanilyen technikával készültek. Az edények falát finom rovátkolt sorok díszítik, a poharakat és kancsókat pedig olykor kerek vagy hosszúkás horpasztások tagolják (2. kép).

A Kr. u. 230-as években a trieri fazekasok egy újfajta díszítési módot kezdtek alkalmazni: a fekete bevonatra hófehér agyagból készült barbotinnal rajzoltak aprólékos gonddal különböző mintákat, illetve a legtöbb edényre egy-egy rövid feliratot is írtak. Kezdetben ezek a feliratok egymás mellé festett pontokból álltak. Mivel azonban az új termék igen kedvező fogadtatásra talált nemcsak a helyi, hanem távolabbi piacokon is, ezt a körülményes díszítési módot a gyártó műhely egy gyorsabban kivitelezhetővel cserélte fel: ettől kezdve a feliratokat és a díszítőelemeket is lendületes vonalakkal festették fel az edények falára (3. kép).

Az igéző poharak díszítése és feliratai

A díszítés – a fenti leírásnak megfelelően – két részből állt: a felső zónába került a felirat, az alsóba pedig a növényi motívumok. A zónákat apró pontokból vagy hullámvonalból álló díszítősorok határolták. A feliratok döntő hányada egy-egy rövid mondat, egészen pontosan felszólítás, amely olykor egyetlen igéből áll. (Ezért is kapta az edénycsoport az „igéző pohár” elnevezést.)

Ezeket a feliratokat többféleképpen lehet csoportosítani. A legegyszerűbben a bor és az élet élvezetével kapcsolatos feliratokat lehet elkülöníteni. A borivással kapcsolatban ismertek olyan feliratok, amelyek például a kocsmáros és a vendég közötti párbeszédet tükrözik: DAMI = „Adj nekem” (ti. bort), IMPLI = „Töltsd meg” (ti. a poharat); DEETDO = „Adj (pénzt), és adok (bort)”. Van, amikor a pohár szólítja meg a vendéget: AMEBIBE = „Igyál belőlem”, TENEME = „Tarts (a kezvedben) engem”. És akad olyan felirat is, amelyből kiderül, hogy a rómaiak is elsősorban baráti körben fogyasztották szívesen a bort: BIBAMVS = „Igyunk!”, MIVIVATISAMICI = „Éljetek, barátaim”.

Az élet élvezetét tükröző feliratok között akadnak jókívánságok, mint VIVAS = „Élj!”, VTERE FELIX

= „Használd egészséggel”, illetve szerelmi felszólítások, gyakran erotikus, ritkábban kifejezetten vulgáris tartalommal: AMAME = „Szeress engem”, TITTA-ME = „Szoftass meg”, FVTVEME = „Hálj velem”.

A feliratok, amennyiben innivalót említenek, szinte kizárólag borról és annak hígítására használt vízről szólnak. Csupán egyetlen, Amiens-ben őrzött pohár felirata említi sört (CERRIVISIA).

A boriváson kívül az igéző poharak egy kis hányada kultikus célokra készült. Erre utalnak a rajtuk szereplő fogadalmi feliratok, mint például a DEO INVICTO MITHRAE DONO DEDIT („Mithrasnak, a győzhetetlen istennek ajándékképpen adta”) vagy a DEAE DIANAE VOTUM SOLVIT LIBENS MERITO („Diana istennőnek szívesen váltotta be ígéretét az istennő érdeme szerint”). Ezek a feliratok szerkezetükben és tartalmukban is jelentősen eltérnek az igéző poharak zömének rövid felszólításaitól, ezért nagyon valószínű, hogy ezek az edények, de legalábbis felirataik, fogadalmi ajándékként külön megrendelésre készültek.

Az igéző poharak eredete

A trieri igéző poharak ötletének és technikájának eredetét még nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Hasonló díszítésű edények két helyről ismertek a Római Birodalom területéről. Az egyik terület a közép-galliai Lezoux és környéke. Itt a Kr. u. 2. század közepe táján, illetve második felében készítették a trieri edényekhez nagyon hasonló megjelenésű fekete bevonatos kerámiát, csupán a formakincs volt eltérő (4a. kép). Egyes edényeket fehér barbotinnal rajzolt növényi mintákkal és apró pöttyökből álló feliratokkal díszítettek. Ez a díszítési stílus igen hasonló a Trierben készült legkorábbi igéző poharak dekorációjához.

A másik gyártóhely Rheinzabern, a Római Birodalom talán legismertebb sigillata-manufaktúrája. Ebben a műhelyben nem fekete bevonatos kerámiára, hanem a vörös sigillata-edények felületére vittek fel a díszítőmesterek különböző motívumokat és olykor feliratokat is fehér barbotinnal. A legtöbb felirat itt is apró pontokból tevődött össze, míg a dekoráció további elemei

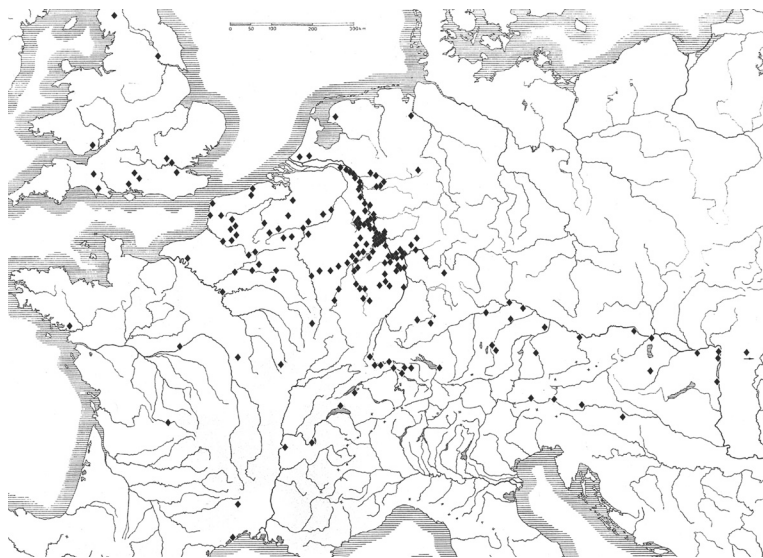
3. kép. Az igéző poharak legkorábbi „pöttyözős” (a) és a tömegtermelésre alkalmas vonalas díszítési módja (b) (Künzl 1997, Taf. 1a és Taf. 9c nyomán)

4. kép. (a) Fekete bevonatos, fehér barbotindízes kerámia Közép-Galliából (a szerző felvétele); (b) Fehér barbotinos rheinzaberni sigillata (Kemkes, Martin – Scheuerbrandt, Jörg – Willburger, Nina 2006. *Der Limes – Grenze Roms zu den Barbaren*. Ostfildern, 266. kép nyomán)

növényi mintákból álltak. Hogy ezek a különleges díszítésű sigillaták a műhely működésének melyik időszakában készültek, egyelőre részleteiben nem ismert. Az eddig közölt adatok alapján azonban a Kr. u. 3. század első felében már bizonyosan gyártottak ilyen edényeket Rheinzabernben (4b. kép).

Hogy a közép-galliai/lezoux-i és a rheinzaberni műhely hatott-e, és ha igen, milyen módon és mértékben a trieri igés poharak kialakulására, szintén nyitott kérdés. Budapesten végzett természettudományos vizsgálatok* azt mutatták, hogy egyes rheinzaberni fehér barbotinos sigillaták technikája nagyon hasonlít a trieri igés poharakéhoz, így feltételezhető, hogy a két műhely megosztotta egymással a technikai tapasztalatait, újításait, vagy egészen egyszerűen egy vagy több fazekas átköltözött az egyik helyről a másikra, és vitte magával a tudását is, amelyet az új munkahelyén jól kamatoztatott. Ilyen

5. kép. A trieri igés poharak elterjedési térképe az 1995-ben lezárult kutatás szerint (Künzl 1997, Abb. 44 és 45 nyomán)

* A természettudományos vizsgálatokat Sajó István (MTA Kémiai Kutatóközpont), valamint Szakmány György és Bendő Zsolt (ELTE Középtan-Geokémiai Tanszék) végezték.

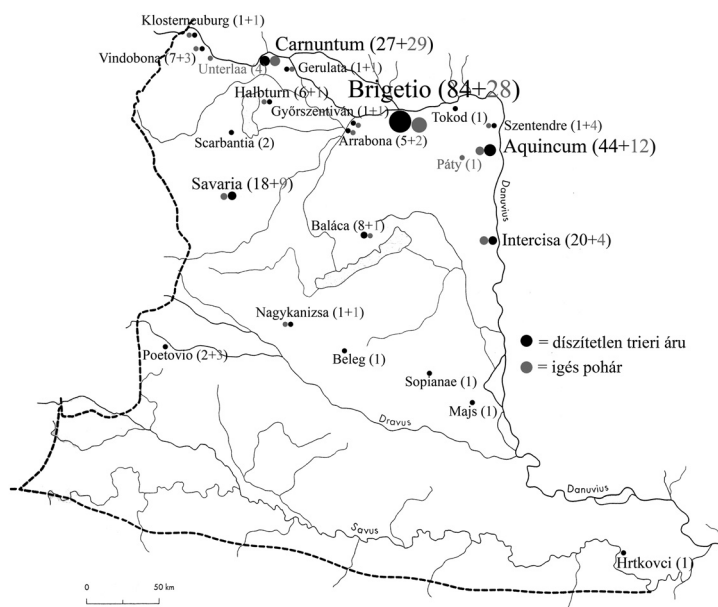
„fazekasvándorlást” a terra sigillatát gyártó mesterek esetében a névbélyegeg alapján lehet Rheinzabern és Trier között bizonyítani. Az azonban egyelőre homályos, hogy vajon a közép-galliai fazekasműhelyeknek is volt-e szerepe a trieri fekete bevonatos edények és később a fehér barbotinos igés poharak gyártásának elindításában.

A trieri fekete bevonatos kerámia kereskedelme

A trieri igés poharak (és díszítetlen fekete változataik) kifejezetten piacképes árunak bizonyultak, és hamar elterjedtek a Római Birodalom több provinciájában. Mivel Trier a Mosel mellett fekszik, kitűnő vízi összeköttetése volt a Rajnával, amely az egyik fő kereskedelmi és szállítási útvonal volt a római korban. Nem meglepő, hogy a legtöbb igés poharat a Rajna menti területekről, illetve Britanniából ismerjük (5. kép). Ez utóbbi provinciába szintén a Rajnán lefelé, majd a tengeren átkelve jutott el az új áru. A másik fő elterjedési körzet a Duna menti terület volt, különösen a Duna és mellékfolyói menti sáv, a folyásirány mentén egészen Intercisáig (ma: Dunaújváros). Intercisától kezdve a Dunán lefelé haladva csak elvétve ismerünk igés poharak vagy az egyszerűbb fekete bevonatos trieri kerámia (6. kép). A Duna folyásának iránya szerinti legtávolabbi lelet Szerbiából származik. Ez a gyér elterjedés Intercisától délre azonban a kutatottság eltérő fokával is összefügghet, hiszen két évvel ezelőttig a ma ismert pannoniai leleteknek is csupán kb. egyötödét közölték, a szakmai köztudat azonban ezeknek is csupán egy töredékét tartotta számon. Mindenesetre a jelenlegi ismereteink szerint a trieri fekete bevonatos kerámiát és az igés poharakat a Dunán csupán Pannoniáig szállították szervezett úton, ettől délebbre és keletebbre nem.

Pannoniába a Rajnán felfelé és a Dunán lefelé haladva jutott el az új áru. Költséges szárazföldi szállításra a két folyó között, illetve a Rajna vízésésének kikerülésénél volt szükség. Hogy pontosan milyen módon és szervezéssel, azaz mennyi kis- és nagykereskedőn keresztül, hányzori átpakolással jutott el Trierből a kerámia, sajnos nem tudni. Pannoniából jelenleg nem ismert trieri származású kereskedő, így egyelőre nincs bizonyíték arra, hogy esetleg maga a gyártóhely szervezte volna meg a szállítást a dunai provinciába.

Az igés poharak elterjedési térképe alapján a kutatás azt feltételezi, hogy egyes provinciákban esetleg elosztóközpontok működtek a trieri kerámia terjesztésére. Ilyen központ lehetett Köln, ahol összességében több igés pohár került elő, mint magán a gyártóhelyen, Trierben. Pannoniában magasan a legnagyobb leletkoncentrációt Brigetio polgárvárosa mutatja. Az itt előkerült leletek mennyisége még nagyobb súllyal esik latba, ha figyelembe vesszük, hogy a polgárvárosnak csupán igen kis részén folyt eddig feltárás. Ezért feltételezhető, hogy esetleg Brigetio is – Kölnhöz hasonlóan – kereskedelmi központként működött a provinciában. Ezt támasztaná alá az a Kr. u. 3. századi felirat is, amely egy brigetiói férfit, név

6. kép. A díszítetlen trieri kerámia és az igéző poharak elterjedési térképe Pannoniában

szerint Aurelius Martialist említi, akinek Pons Aeniben, azaz Noricum és Raetia határán voltak hajói. Ez nemcsak Brigetio „nemzetközi” kapcsolatai miatt fontos, hanem azért is, mert Pons Aeni két római vámkörzet, a galliai és az illyricumi határán feküdt. Elképzelhető, hogy Aurelius Martialis Pons Aenibe rendelt meg különböző áruformákat a galliai és germaniai területekről, majd innen szállította tovább az árukat Brigetióba. Mindez azonban csak feltételezés. Az azonban bizonyos, hogy a trieri kerámia Pannonia felé áthaladt két vámkörzet határán, így az edényekre meg kellett fizetni az illyricumi vámat. Ennek mértéke vitatott, az áru értékének két, öt vagy 12,5%-a lehetett.

A trieri edények Pannoniában

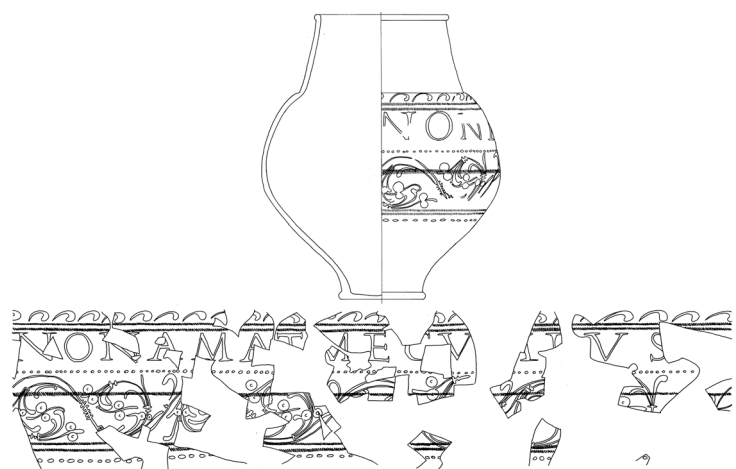
Jelenleg Pannoniából több mint háromszáz fekete bevonatos edényhez tartozó töredék ismert, ezek közül kb. száz darabon fehér barbotindíztetés is látható. Az edények formája szinte kizárólag pohár. Kancsó, csésze vagy kantharos egyelőre nem ismert a provinciából, csupán néhány nagyobb keverőedény.

Az edények nagy része a pannoniai limes menti területeken koncentrálódik, különösen a noricum határ és Aquincum közötti szakaszon. A kerámia jellemzően katonai táborok mellett fekvő civil településeken, elsősorban a legiotáborok mellett lévő városokban, így például Carnuntumban vagy Brigetióban kerül elő, a vicusokban ritkábban fordul elő. A településeken belül az edények főleg nagyobb, gazdagabb berendezésű kőházakban jellemzőek, egyszerűbb lakóépületekben ritkább leletnek számítanak, ún. „gödörházakból” pedig sohasem kerülnek elő.

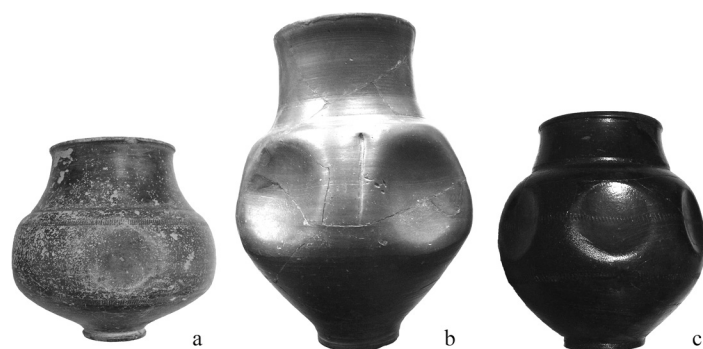
Mindez arra utal, hogy a trieri fekete bevonatos kerámia, különösen pedig az igéző poharak, a drága kerámiaáruk közé tartoztak. Ezt mutatja az a tény is, hogy csak elvétve akad olyan sír Pannoniában, ahol

több mint egy trieri edényt helyeztek volna a halott mellé. A magas ár nem meglepő, hiszen a hosszú szállítási útvonal, az illyricumi vámköltség és az egyes kereskedők, viszonteladók saját haszna mind hozzájárultak a költségekhez. Ezekhez hozzá kell számolni még a kerámia előállításának költségét, azaz az edények korongolásához és bevonatához, illetve az igéző poharak fehér barbotinjához használt agyagok beszerzését és előkészítését, a faanyagot, amely a magas égetési hőfok eléréséhez kellett, végül a mindehhez szükséges különleges szaktudást. Hogy mennyibe kerülhetett a trieri kerámia, arról semmilyen írásos forrással nem rendelkezünk. Egy-egy sima fekete falú edény ára Pannoniában valószínűleg a reliefdíszes terra sigillatáéval vetekedett, egy igéző pohár pedig talán még ennél is többbe került.

A pannoniai edények feliratainak nagy része nem tér el a birodalom más provinciáiban szokásos feliratoktól, azaz gyakori köztük a jókívánság (AVE, AVETE = „Üdvözöllek”, VIVAS / VIVATIS = „Élj / Éljetek”), illetve a borivással kapcsolatos feliratok (VINVM, DAVINVM = „(Adj) bort!”, BIBITE = „Igyatok”). Van azonban köztük egy különlegesség is. A szentendrei villában előkerült nagy keverőedényen a következő felirat olvasható: NON AMAT ME CVPIDVS (7. kép; lásd továbbá a hátsó borító belső oldalán). Jelenleg ez az egyetlen olyan ismert felirat az egész birodalomban, amelyben tagadószó található, ráadásul rögtön az elején: „Nem szeret engem Cupidus”. Ez a mondat első olvasásra meglepően negatívnak és szomorúnak tűnik a sok jókívánság és bort dicsőítő felirat között. Azonban igen valószínű, hogy ez esetben nem egy szerelmi csalódást örökített meg a mondat. A CVPIDVS szó ugyanis nemcsak név lehet, hanem jelenthet „vagyakozó”-t is, ez esetben egy olyan személyt, aki mértéken felül kívánja, szereti a bort. Mivel a felirat egy keverőedényen szerepel, ez esetben úgy értelmezhető, hogy aki igazán kedveli a bort, az nem szereti a keverőedényt, hiszen abban vízzel hígítják „szerelmének tárgyát”. Azaz a felirat így fordítható: „Egy igaz borivó nem szeret engem”.

7. kép. A szentendrei villában előkerült nagy keverőedény és felirata (NON AMAT ME CVPIDVS)

8. kép. Pannoniai utánzatok Intercisából (a), Aquincumból (b) és Nagykanizsáról (c)

A helyi (pannoniai) utánzatok jellemzői

Talán az eredeti trieri edények drágasága okozta, hogy a feltehetően helyi készítésű utánzatok szinte rögtön az első importált kerámiák megjelenése után tűntek fel a provinciában. A fazekasok minden bizonnyal tudásuk legjavát vetették be, hogy termékeik megközelítsék az eredeti trieri áru megjelenését és minőségét, edényeiket azonban első pillantásra meg lehet különböztetni az eredeti importárutól. Ez elsősorban a bevonat minőségének köszönhető: az utánzatok felülete ugyanis az esetek döntő többségében nem fekete, hanem világos vagy közepesen sötétszürke színű, és szinte sohasem csillog úgy, mint az eredeti trieri kerámiáé (8. kép). Az edények törésfelülete is árulkodó, hiszen míg az eredeti trieri áru vörösrre vagy vörös-szürke csíkosra égett, addig az utánzatok szinte kizárólag redukációs égetéssel készültek, azaz színük szürke. Ez azonban egy római kori vevőt kevésbé zavarhatott, hiszen ezzel a különbséggel legfeljebb akkor szembesült, ha az edény eltört vagy kicsorbult. Azt azonban minden bizonnyal észrevette, hogy az utánzatok minősége nem volt olyan kiváló, mint az importárué. A pannoniai darabokat ugyanis alacsonyabb hőmérsékleten égették, és a rendelkezésre álló agyag, illetve a

pontos készítési technológia ismeretének hiánya sem tette lehetővé, hogy olyan vékony falú edények készüljenek, mint Trierben. Ezért az utánzatok megjelenésükben vastkosabbak, valamivel nagyobbak, mint az eredeti trieri áru, és kézbe véve is sokkal nehezebbek.

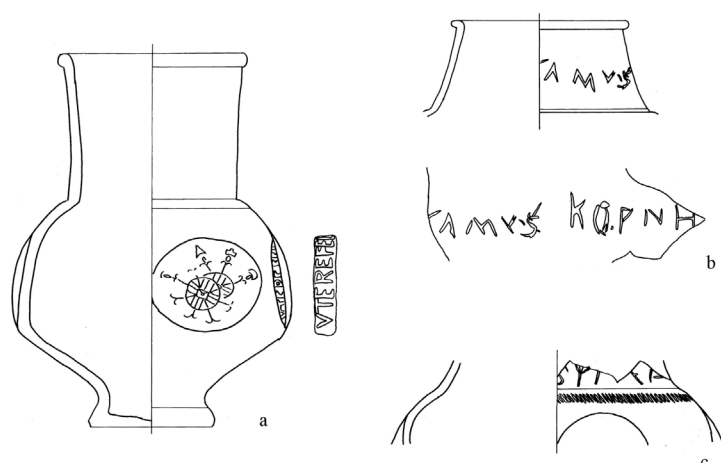
Ami a díszítésüket illeti, a pannoniai utánzatokon viszonylag ritka a trieri kerámiára jellemző rovátkolt sor, a fehér barbotin imitációját pedig látszólag egyetlen műhely sem kísérelte meg. Így pannoniai gyártmányú ígés poharak nincsenek. Felirat legfeljebb karcolt formában jelenik meg az edényen, de ilyenből is összesen csak két darab ismert a provinciából (9b. és 9c. kép). Mindkettő sajnos töredékesen maradt ránk, így csak feltételezni lehet, hogy talán az edény tulajdonosának nevét rejtik a poharak nyakára bekarcolt betűsorok. Egy aquincumi utánzat különlegessége pedig a kerek horpasztások közé pecsételt VTERE FELIX („Használd egészséggel”) felirat (9a. kép).

A pannoniai utánzatokra különösen jellemző a horpasztott fal. A helyi termékek kb. 90%-ának falát tagolják kerek (Deltenbecher) vagy hosszúkás horpasztások (Faltenbecher), ezen belül is a kerek horpasztások az igazán gyakoriak. A két biztosan azonosított pannoniai műhely hulladékában is szinte kizárólag kerek horpasztásos edények kerültek elő. Gyakoriságának a helyi utánzatokon talán az lehet a magyarázata, hogy az eredeti termékeknek ez volt a legkönnyebben utánozható jellemzője, ráadásul ez a díszítés a trieri áru megjelenése előtt lényegében ismeretlen elem volt a pannoniai kerámiagyártásban.

Az utánzatok gyártóhelyei Pannoniában

Pannoniában eddig két műhelyt sikerült biztosan azonosítani, amelyekben a trieri kerámia utánzatai készültek, mindkettő Aquincum katonavárosában, illetve annak közvetlen szomszédságában található. Az egyik műhely, pontosabban a műhelynek a hulladéka, a Vörösvári út 103–105. szám alatti telken került elő (10. kép). A hulladék alatt két nagyméretű szemétdöbröt kell érteni, amelybe a fazekasok a rontott vagy eladhatatlan edényeket dobálták. Ezekből a gödrökből több száz (ha nem több ezer) töredék és egész trieri utánzat került elő. Ezeknek egy része erősen deformálódott, összeégett, míg a többi edény ugyan formailag ép volt, anyaguk viszont nagyon puha volt és mállekony (11. kép). Nyilvánvalóan a deformálódott edényeket túl magas, a puhákat pedig túl alacsony hőmérsékleten égették ki a fazekasok, bár ez nem mindig jelent abszolút értelemben nagy hőmérséklet-különbséget. A rontott darabokon végzett természettudományos vizsgálatok ugyanis kimutatták, hogy a túlégett darabok nem azért deformálódtak, mert a szokásosnál magasabb hőmérsékleten égették volna ki őket a fazekasok, hanem mert az agyag, amelyből készültek, nem volt elég sovány, így az égetés során nagyobb mértékben zsugorodtak a kelletténél, ami deformációt okozott. Azaz a „túl magas hőmérséklet” relatívan, az agyag minőségéhez képest értendő.

A szemétdöbrök mellett ezen a telken nem került elő kemence vagy a fazekasműhely egyéb tar-

9. kép. Trieri edény utánzata bepecsételt VTERE FELIX felirattal Aquincumból (a) és karcolt (név?)felirattal Nagykanizsáról (b és c)

tozéka. Néhány házzal odébb, a Vörösvári út 111–117. szám alatt azonban korábban feltártak néhány edényégető kemencét. Meglehet, hogy ezek ugyanahhoz a műhelyhez tartoztak, mint ahol a szemétdödrbe dobott rontott trieri utánzatok is készültek.

A másik aquincumi műhely a katonavárostól délre került elő, az Ürömi utca 4–6. szám alatt (10. kép). Az itt feltárt fazekaskemence betöltésében főző- és asztali edények mellett több tucat olyan töredék is volt, amelyek trieri utánzathoz tartoztak. Az edények pontos száma nem rekonstruálható, a talptöredékek alapján azonban legalább tizenegy pohár volt a kemencében. Egységes megjelenésük, valamint egyedi, kerek és hosszúkás horpasztásokat váltogató díszítési módjuk alapján bizonyosra vehető, hogy az edények ezen a fazekastelepen készültek. Bár a kemencéből kerültek elő, nem arról van szó, hogy az égetéskor a kemence összeomlott, és maga alá temette a benne lévő edényeket, hanem ezeket a kemencéket valamilyen okból egy adott időponttól kezdve nem használták tovább égetésre a fazekasok, hanem egyfajta szemeteszkukaként működtek tovább. Az itt előkerült trieri utánzatok legtöbbször nem lehet látni, hogy miért végezték a szemétdombon, és miért nem kerültek piacra: a legtöbb látszólag jól égett, nem deformálódott edény. Csupán egy-két darabon látni olyan repedéseket, amelyek miatt egyértelmű, hogy a pohár eladhatatlan volt.

A fenti két műhelyen kívül Aquincumban még esetleg a polgárváros déli határán lévő, úgynevezett Schütz-fazekastelep esetében feltételezhető, hogy szintén gyártott trieri utánzatokat (10. kép). Ezek szintén egy kemence betöltéséből kerültek elő. Ezek között az utánzatok között nemcsak szürke, hanem piros színű darabokat is ismerünk.

Bár a polgárváros keleti szélén húzódó nagy gázgyári fazekastelepen is kerültek elő trieri utánzatok, ezek mennyisége túl kicsi, megjelenésük pedig nem elég egységes ahhoz, hogy biztosan lehessen állítani: itt állították elő őket.

Biztosan készültek azonban utánzatok Intercisában, a mai Dunaújváros területén. Itt ugyan a darabok nem fazekastelepről, hanem a római település házaiból és szemétdödreiből származnak, egy részük azonban jellegzetes zöldesbarna színű, ami más település trieri utánzatainál nem figyelhető meg (8a. kép). Egyes utánzatok ásványi összetétele pedig meg egyezik a házikerámiákéval, amely szintén a helyi készítést támasztja alá.

Egy további feltételezett gyártóhely pedig Nagykanizsa közelében lehetett, talán a hosszúvölgyi fazekastelepen. Erre utal az a több tucat, egységes megjelenésű edénytöredék, amely a nagykanizsai Inkey-kápolna mellett feltárt római épületek közötti szemétdödrökből került elő. Az itt talált darabok érdekessége, hogy bár az összes pannoniai utánzatok között megjelenésükkel talán ezek közelítették meg leginkább az eredeti trieri árut, a minőségük kifejezetten gyenge volt: az agyag, amelyből készültek, meglehetősen löszös, amihez a fazekasok még külön soványító anyagot is keverték. Az égetési hőmérséklet sem volt túl magas, kb. 850 fok. Egyedül a poharak bevonata sikerült igazán kiválóra, olykor gyönyörű csillogó mélyfeketére (8c. kép).

10. kép. A trieri utánzatok gyártóhelyei Aquincumban:
1) Vörösvári út; 2) Ürömi utca; 3) Schütz műhely

11. kép. Rontott utánzatok a Vörösvári úton feltárt hulladékdödrből (Aquincumi Múzeum, Komjáthy Péter felvétele)

12. kép. Trieri igés poharak a Kr. u. 4. századból
(Künzl 1997, Taf. 64 b és c nyomán)

A trieri kerámia és az utáztatok története Pannoniában

A legkorábbi trieri töredéket Pannoniából a markomann háborúk betöréseivel kapcsolatba hozható pusztulási rétegből, azaz a Kr. u. 2. század második feléből ismerjük. A Kr. u. 2. század végére csak néhány darab tehető, az új importáru tömegesen inkább a Kr. u. 3. század kezdetén jelent meg, amely a Severus-kori gazdasági fellendüléssel hozható összefüggésbe. A Severusok Pannoniát és a katonaságot támogató intézkedéseinek következtében ugyanis egy új, stabil vásárlóréteg jött létre a római határ mentén, amely megengedhette magának a drága, messziről szállított importáru. Az első, kereskedelmi úton behozott edények még nem igés poharak voltak, hanem „díszítetlen” fekete edények, hiszen a fehér barbotindisz technikája Trierben csak a Kr. u. 230-as években kezdődött.

A legkorábbi utáztatokat Pannoniából a Kr. u. 2. század végéről ismerjük, de a legtöbb darab – az eredeti trieri áruhoz hasonlóan – a Kr. u. 3. század első felére tehető. Bár kevés támpont áll rendelkezésünkre, a két biztosan azonosított aquincumi műhely is feltehetően ebben az időszakban, azaz a Kr. u. 3. század első felében működött.

Mind az eredeti trieri áru, mind pedig az utáztatok Kr. u. 260 körülig követhetők régészeti nyomon. Ez az év nemcsak Pannonia, hanem az egész birodalom történelmében fordulópontot jelentett. Ekkor esett perzsa fogságba és halt meg Valerianus császár. Ekkor alakult meg a mintegy egy évtizedig fennálló önálló galliai birodalom saját császárral, saját pénzveréssel, önálló birodalmi fővárossal, önálló kül- és belpolitikával. A sorozatos barbár támadások és betörések következté-

ben ekkortájt adták fel a rómaiak a felső-germaniai és raetiai szárazföldi limest, vagy legalábbis egy részét. Pannoniában erre az évre tehető az a nagy barbár betörés, amely az egész provinciát érintette, pusztulást és gazdasági válságot hagyva maga után, amelyet a provincia csak a Kr. u. 3. század végére tudott kiheverni. A betörésről számos elrejtett kincslelet és pusztulási réteg tanúskodik provincia-szerte.

A fenti eseményeket figyelembe véve nem meglepő, hogy a trieri kerámia Pannoniába szállítása 260 körül véget ért. Bár a gyártóhelyet, Triert – városfalának köszönhetően – eleinte nem érintették a barbár fosztogatások, azaz a trieri kerámia gyártása töretlenül folytatható tovább, a szállítás Pannonia felé rendkívül kockázatosává vált. A Rajna és a Duna vidéke folyamatos támadásoknak volt kitéve, az előretolt limes feladásával a szállítási útvonal szinte végig a barbárok határos útvonalon haladt. Pannoniában a Severus-dinasztiával a limes menti virágkor is véget ért, a gazdasági hanyatlással küzdő provinciának a 260-as nagy betörés adta meg a kegyelemdőfést. Mindez azt jelentette, hogy eltűnt az a vásárlókör, amely korábban megengedhette magának a drága trieri fekete bevont árut és az igés poharakat, így többé nem érte meg a kerámiát Pannoniába szállítani.

Az eredeti trieri áru eltűnésével együtt az utáztatok gyártása is lehanyatlott. A Kr. u. 260 utáni időszakból csak egy-két helyi készítésű darab ismert Pannoniában, de talán ezek is még a barbár betörés előtt készülhettek, csupán a földbe kerülésük tehető Kr. u. 260 utánra.

A trieri kerámia továbbélése és a gyártás vége

A trieri kerámia gyártása a válságidőszakkal nem ért véget. A Kr. u. 3. század második felében a kerámia piacterülete erősen összezsugorodott, a gyártóhelyen kívül szinte kizárólag a Rajna Krefeld és Rheinzabern közötti szakasza mentén terjedt csak el. A Diocletianus uralkodásával kezdődő újabb fellendülés időszakában ez a piacterület csak minimálisan bővült ki a Szajna és a Temze menti területekkel, a leletek zöme továbbra is a Rajna fent leírt szakaszán koncentrált. Különbséget a válságidőszakhoz képest a leletek mennyisége jelent, amely jóval meghaladja a Kr. u. 3. század második feléből ismert darabok számát. Ezek az edények azonban már nem voltak olyan jó minőségűek, mint a gyártás kezdetén, azaz a Kr. u. 2. század második felében. Ez különösen az igés poharak fehér díszítésén látszik, amely egyre rendezetlenebbé és egyre sematikusabbá vált (12. kép). Gyakran már felirat sem található a poháron, csupán néhány növényi motívum, amelyet látszólag nagy sietve festettek fel az edény falára. Az egykori luxuskerámia gyártása végül a Kr. u. 4. század közepe táján ért véget.

Szakirodalmi tájékoztató

- Symonds, Robin P. 1992. *Rhenish Wares. Fine Dark Coloured Pottery from Gaul and Germany*. Oxford University Committee for Archaeology, Monograph 23. – A trieri fekete bevonatos kerámia első összefoglaló, tudományos közlése, a későbbi kutatások alapműve.
- Künzl, Susanna 1997. *Die Trierer Spruchbecherkeramik. Dekorierte Schwarzfirniskeramik des 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr.* Trierer Zeitschrift, Beiheft 21. Trier. – Az igés poharakról eddig megjelent egyetlen monografikus összefoglaló az 1995-ig közzétett edényekről. A korai termékek (Gruppe I és II) keltezése korrekcióra szorul.
- Harsányi Eszter 2012. „Trierer Spruchbecher in Pannonien. Export in den Donaauraum zur Zeit des Gallischen Sonderreiches?": Fischer, Thomas (szerk.): *Die Krise des 3. Jahrhunderts n. Chr. und das Gallische Sonderreich*. Akten des Interdisziplinären Kolloquiums Xanten 26. bis 28. Februar 2009. ZAKMIRA-Schriften 8. Wiesbaden, 249–274. – A trieri igés poharak első két kronológiai csoportjának új keltezését bemutató tanulmány.
- Brulet, Raymond – Symonds, Robin P. – Vilvorder, Fabienne (szerk.) 1999. *Céramiques engobées et métallescentes gallo-romaines. Actes du colloque organisé à Louvain-la-Neuve le 18 mars 1995*. RCRF Supplementum 8. Oxford. – A konferenciakötet leghíresebb tanulmánya Anne Bocquet cikke a különféle kerámiatípusok ásványtani és geokémiai vizsgálati eredményeiről (129–286).
- Szakmány György – Sajó István – Harsányi Eszter 2012. „A trieri fekete bevonatos kerámia pannoniai utáizatainak archeometriai vizsgálati eredményei (Archaeometric Investigation of Pannonian Imitations of the Black-Coated Pottery from Trier)": Kreiter Attila – Pető Ákos – Tugya Beáta (szerk.): *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Environment – Human – Culture. Dialogue between Applied Sciences and Archaeology*. Budapest, 385–396. – A trieri kerámia pannoniai utáizatainak végzett ásvány- és közettani vizsgálatok eredményeinek közlése és értékelése.
- Harsányi Eszter 2009. „Die Imitationen der Trierer schwarz engobierten Keramik in Pannonien": Bíró Szilvia (szerk.): *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 189–204. – A trieri kerámia pannoniai utáizatainak és ezek gyártóhelyeinek bemutatása.